

УДК 811.161.2'373

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ КОНОТАЦІЇ ДЕМОНОМЕНА БІС (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕМИКИ ТА ПАРЕМІЙ)

Дарія Якимович-Чапран

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1/233, 79602 Львів, Україна
тел.: 032 239 43 55*

Виявлено лінгвокультурні конотації лексеми *біс*, які є мотиваторами внутрішньої форми українських фразем і паремій, а також дієслівних та іменних дериватів з коренем *біс-*. На підставі аналізу 101 стійкого вислову виокремлено такі конотативні характеристики вказаного демономена, як рябий або рудий колір, зубата паща з палючим подихом, недобрый пильний погляд, особлива небезпечність для земних істот зумовлена злістю, переважно абсолютною, і здатністю вселятися в людей і тварин. Мікроконтексти ідіом засвідчують, що поняття „біс” і „чорт” могли ототожнюватись або ж розглядатись як споріднені, які часом взаємодіють, а часом і протистоять один одному.

Ключові слова: конотація, демономен, фразема, паремія, внутрішня форма, лінгвокраїнознавство.

Студії з української демонології в її культурно-етнологічному аспекті провадяться в Україні, починаючи з середини XIX ст. і до наших днів. У працях таких авторів, як М. Костомаров [14], Я. Головацький [3], В. Гнатюк [6; 7], Г. Булашев [2], В. Милорадович [15], П. Чубинський [23; 24], І. Нечуй-Левицький [16], І. Огієнко [13], В. Войтович [4], В. Давидюк [8] та ін., зібрано та проаналізовано корпус фольклорних текстів, у яких ідеться про різних демонічних персонажів, у т. ч. і про чорта та близькоспоріднених із ним істот. Указані роботи дають чимало цінної інформації про демонологічні уявлення нашого народу, про сприйняття образів нижчої міфології крізь призму ментальнісних орієнтацій українців.

Лінгвістичне вивчення назв демоноперсонажів в українській науці припадає на другу половину XX в початок XXI ст. Серед праць на цю тему виділяються статті Й. Дзензелівського, Б. Кобилянського, Т. Лукінової¹ та ін., у яких аналізуються окремі демономени чи тематичні групи в етимологічному, дериватологічному, ономазіологічному та функційному аспектах, та монографічні дослідження Н. Хобзей [22] і Н. Тяпкіної [19]. Однак поза межами перелічених робіт залишився фразеологічний та паремійний матеріал, який, між іншим, є тою сферою мовної діяльності, „де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого, – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету” [12: 33], а також конотативні значення аналізованих найменувань.

¹ Детальний бібліографічний опис див. у кн.: Хобзей Н. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002.

У пропонованій розвідці ми, власне, і ставимо мету визначити лінгвокультурні конотації лексеми *біс* через відтворення внутрішньої форми українських фразем та паремій з компонентом *біс*. Поняття „внутрішня форма”, слідом за О. Потебнею, трактуємо як образну основу і спосіб, яким ця основа виражається [17: 175]. Загальновідомо, що майже в усіх випадках в основі переосмислення первісно вільної словосполучки лежить певний образ, значуща ознака чи дія, зміст якої проектується на новостворений фразеологізм [1: 29], а підгрунття семантики фразеологізмів – це „етимологічний елемент змісту, який є не що інше, як залишкове уявлення про будь-який факт, явище, подію” [1: 35]. Отже, таким чином можна точно встановити, які саме елементи народної системи уявлень про демонів, засвідченої у легендах, повір'ях, казках, переказах, закріпилися у фраземах (часто через фазу паремії), ставши частиною мовної картини світу українців та сформувавши національний світогляд. Думаємо, що спостереження, викладені нижче, будуть, по-перше, цікаві для самих носіїв української мови, адже через специфіку життя сучасного соціуму левова частка фольклорних текстів-мотиваторів внутрішньої форми більш чи менш відомих і вживаних фразем майже незнана широкому загалові мовців, а по-друге, корисні в лінгводидактичній практиці, особливо під час роботи з чужоземцями, позаяк демономен *біс* належить до часто вживаної фонові лексика, для адекватної семантизації якої деколи бракує самого тільки контексту.

Іменник *біс* належить до найуживаніших ідеографічних синонімів слова *чорт*², що є домінантою цього синонімного гнізда.

Назва *біс* функціює в сучасній українській мові з такими значеннями: 1) „уявна надприродна істота, що втілює зло і звичайно зображується у вигляді людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, чорт, диявол, сатана”; 2) „уживається як лайка” [18: 189]. Майже не відрізняється від наведеного вище тлумачення цього слова у словнику-довіднику В. Жайворонка, автор лише додає припущення про те, що бісами могли називати язичницькі жерці, що брали участь у магічних ритуалах, спрямованих на пророкування майбутнього [11: 40]. Етимологія назви *біс*, як і багатьох інших демономенів, затемнена (докладно про різні версії див. словник Н. Хобзей [22: 41–42]).

Співвідносно з демономеном поняття «біс» належить до числа антропоморфних персонажів [19: 8] і сформувалося ще в дохристиянські часи, очевидно, у спільнослов'янський період, оскільки однозвучні та близькозначні найменування зафіксовані у всіх сучасних слов'янських мовах [10, 201]. Часто біса ототожнюють з чортом [7: 386], але це, очевидно, уявлення пізніх часів, бо в найдавніших писемних пам'ятках біс найчастіше фігурує саме як безтілесний дух (хоч не виключено і його матеріалізованих іпостасей [6: 115-116]), що вселяється в живі істоти, насамперед у людину, і спонукає її на різні гріховні вчинки, ба навіть суїцидного характеру (див., напр., давні й новочасні переклади Євангелія). Звичайно, таку властивість приписують і чортові, що видно з фразем і паремій, проаналізованих у нашій попередній статті [25], однак названа риса у чорта друго- або й третьорядна, а в біса – головна. Більшість дослідників також сходиться на тому, що слово *біс* не може бути точним відповідником грецизму *диявол*, тому що у священних текстах

² Докладно про нього див. статтю: Якимович-Чапран Д. Лінгвокультурні конотації українських демономенів (на матеріалі лексеми *чорт*) / Дарія Якимович-Чапран // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів, 2009. – Вип. 4. – С. 118-131.

(починаючи з Остромирового Євангелія) співвідноситься з останнім як гіпонім з гіперонімом [22: 42].

Зміст низки фольклорних творів про бісів дає змогу відтворити зовнішні і внутрішні характеристики цих демоноперсонажів, що закріпилися як основні й конотативні семантичні лексеми *біс*.

Як уже було згадано, демоноперсонаж „біс” у народних уявленнях здебільшого фігурує як дух, що приймає іноді подобу тварин, птахів та звичайних людей, і тільки сплячий набуває свого справжнього вигляду [6: 115–116], тож, крім антропоморфності, має такі особливі зовнішні ознаки:

а) рябий (рудий) колір: *Чорт чорний, а біс рябенький* [20: 46] (... *а біс риженський*) [20: 621];

б) страшне, відразне обличчя: *бісова (вража, зла, диявольська, лиха, лукава) личина* 1) „недобра, підступна людина або істота”; // „для вираження незадоволення ким-небудь, досади”; 2) „у жартівливому звертанні до когось” [21: 1: 431–432]; *Біс у чорта сповідався – той кивнув, а той догадався* [20: 358];

в) волохатість, що найімовірніше символізує силу; відповідно відсутність вовни на тілі окремих особин свідчить про нікчемність цих демонів: *Та ну його (ї, їх) к бісу (дияволу) [лисому]* „для вираження небажання мати справу, негативного ставлення до когось, чогось” [21: 1: 34];

г) роги на голові: *До біса на роги* „дуже далеко, у найнебезпечніше місце” [21: 1: 32];

г) паща, зі страшними зубами, з якої виходить пекучий подих, а також великий язик: *як бісові в пельку* „безслідно, без вороття” [21: 1: 33]; *дихати бісом (вогнем, полум'ям, пеклом, чортом, гаспидом)* „дуже сердитися, гніватися, ненавидіти, тримати зло на когось” [21: 1: 239–240]; *до всіх бісів у зуби* „дуже далеко, де небезпечно” [21: 2: 955]; *біс злизав* „хтось безслідно пропав, зник” [21: 1: 30–31];

д) злі очі, якими він бачить далеко і добре: *дивитися бісом* 1) «виявляти велике незадоволення; мати сердитий, невдоволений вигляд; сердитися; 2) „неприємно ставитися до когось, чогось” [21: 1: 234–235]; *Чорт біса із-під купи бачить* [20: 358]; *косий біс* „засць” [9: 11];

е) неохайний, брудний вигляд: *Вробивсь, як біс (чорт)* [20: 308].

До внутрішніх характеристик біса, відображених у лексичній та конотативній семантиці, належать:

1. Злість різної інтенсивності:

а) абсолютне, не виправне, непереможне зло: *На біса вилий цілий ліс, а все бісом біс* [20: 174]; *Хоть вивози цілий ліс, то все буде оден біс* [5: 99]; *Побий на бісові ліс, то все з біса буде біс* [20: 198] *Не займай біса, то лихо; займеш, то й двоє* [20: 621]; *Біс біду перебуде* „усе обійдеться, минеться без наслідків” [21: 1: 30].
Із цим значенням безпосередньо пов'язані і всі лайливі вислови та прокльони: *який (кий) [його] біс* 1) „для вираження досади, роздратування”; 2) „зовсім ні” [21: 1: 31]; *шо за біс (чорт)?* „для вираження непорозуміння, здивування” [21: 1: 32]; *в біса* 1) „для вираження незадоволення, роздратування”; 2) для вираження здивування, непорозуміння [21: 1: 32]; *де в біса (чорта)!* „для вираження заперечення, спростування” [21: 1: 32]; *ні к бісу (ні к чорту)* 1) „дуже поганий, негодящий”; 2) „зовсім, абсолютно” [21: 1: 34]; *матері твоїй (їх) біс* „для вираження захоплення, замилювання і т. ін” [21: 1: 31]; *нехай йому (їм, вам і т. ін.) біс* 1) „для вираження байдужості, втрати інтересу, мимовільної згоди”; 2) „для вираження досади, роздратування, гніву” [21: 1: 31–32]; *отуди к бісу (до біса)* „для вираження

незадоволення, досади” [21: 2: 591]; **якого біса (ідола, диявола)** „для вираження докору, незадоволення ким-, чим-небудь; для чого, навіщо, чому” [21: 1: 33]; **на [якого] біса (чорта)** „навіщо, для чого; непотрібно” [21: 1: 33]; **к бісу** „для вираження бажання позбутися чогось; геть” [21: 1: 33]; **до біса** 3) „для вираження категоричного небажання мати справу з ким-, чим-небудь”; 4) „для проганяння або відпускання кого-небудь з невдоволенням, обуренням; геть звідси, куди завгодно” [21: 1: 32];

б) зло таке ж або й менш небезпечне, як зла людина, насамперед жінка чи забіякуватий хлопець: **Уродився б біс, та півень заспівав** [20: 162] **Не бий мене в ніс, бо я сам біс** [20: 213]; **І баба з хлопцем, і біс – в однім цеху ходить** [20: 363]; **У вічі – як лис, а за очі – як біс** [20: 589]; **Таки є той біс, що й мене боїться** [20: 217]; **Ляда біс чоловіка удре** [5: 52].

2. Хитрість: **Хитрий, як біс** [20: 165].

3. Здатність вселятися в людину, тварину, таким чином оволодіваючи нею і підбиваючи на гріх: **біс вселився (поселився)** „хто-небудь у стані збудження, запалу” [21: 1: 30]; **бісенята вселилися** „перебувати в стані збудження, запалу” [21: 1: 33]; **бісик в оці грає (бісики грають (іскряться, стрибають, горять) в очах)** „хто-небудь веселий, в піднесеному настрої” [21: 1: 33]; **Пускати бісики (гедзики) [очима] [оком]** „привертаючи до себе увагу, поглядати на когось” [21: 2: 718]; **Ворожка з бісом накладає** [20: 47]; **Летіти к бісу (до дідька)** „заснавати краху, шезати” [21: 1: 421]; **бісової віри** „для вираження незадоволення кимсь” [21: 1: 132-131]; **біс (чорт, нечистий) штовхає (спокушає) [під ребро]** „хто-небудь робить щось необдумане, недоречне” [21: 1: 31]; **біс (чорт) сіпає за язик** „нестерпно хочеться щось сказати” [21: 1: 31]; **Стрибається, покіль бісом штрикається** [20: 580]; **біс із ним** „для вираження примирення з чим-небудь” [21: 1: 31]; **Антін козу веде, бісова коза не йде: він її вісками, вона його ніжкою; він її дугою, вона його другою; він її уздою вона його ...** [20: 556]. Саме такою властивістю бісів вмотивовані дієслівні деривати **бісити** „дуже сердити, гнівити кого-небудь” [18: 1: 190] і **біситися** „бути в стані роздратування, дуже сердитися; лютувати” [18: 1: 190], останній з яких фігурує ще й у фраземі **біситися з жиру** „вередувати, капризувати, живучи розкішно, без труднощів” [21: 1: 33]. Очевидно, вірою в те, що біси вміють опановувати людину і відбирати в неї розум, зумовлена поява ще й таких слів з коренем *біс-*, як **біснуватий** „психічно хворий, божевільний; // лютий, роздратований, розгніваний; несамовитий” [18: 1: 190] і **біснуватися** „бути в стані великого збудження, роздратування; лютувати” [18: 1: 190].

4. Обізнаність у таємницях: **біс (біси) [його (її, їх)] батька знає (зна)** [21: 1: 30]; **Біс знає (зна)** „невідомо, незрозуміло” [21: 1: 31]; **Бісбатьказнащо** [20: 187]; **Біс (чорт) не розбере** „незрозуміло нечітко” [21: 1: 31].

5. Здатність брати (у т. ч. красти), носити, возити, посилати людей і речі: **не узяв його біс (її, їх і т. ін.)** „для вираження схвалення чогось, захоплення кимсь” [21: 1: 31] **Один біс по тітку їздив** [20: 360]; **Один біс, що по бабі їздив** [20: 360]; **Хоч біс, аби яйця ніс** [20: 333]; **Принесе біс кума, та не буде ложки** [20: 522]; **Біс узяв (вхопив і т. ін.)** „раптово помер, загинув” [21: 1: 31]; **Біс (чорт) його матиме** „для вираження непевності у здійсненні чого-небудь; не відбудеться щось” [21: 1: 31].

6. Вміння займатися деякими людськими справами, зазвичай на шкоду людям або недоладно: **бісова коляда** „брехня” [20: 600]; **Чорт біса пізнав та й на бал позвав** [20: 358]; **бісові його (її, їх) ковінка (корінь)** 1) „для вираження незадоволення, обурення, досади”; 2) „для вираження захоплення з якого-небудь приводу” [21: 1: 383]. Остання паремія вмотивована, на наш погляд, змістом казки

про хитру бабусю, яка до спілки з болотяним бісом (болотяником) обробляла землю, і, попередньо домовившись, що й будуть вершки з урожаю, а бісові – корінці, посіяла мак [26].

7. Здатність до розмноження, про що свідчить наявність дериватів на позначення особин жіночої статі і недорослих істот (*бісиця, бісик, бісеня*) та фразем і паремій, де йдеться про бісове весілля і згадуються члени бісової сім'ї: **Який біс жениться, а нам коровай плескаться** [20: 205]; **Посилати до бісового батька** „не бажати бачитися з кимсь; лаятися” [21: 2: 680]; **бісового (чортового, сучого) батька** „для повного заперечення” [21: 1: 18]; **до бісового (чортового, бісячого) батька** 1) „для вираження зневаги, презирства, злоби, обурення”; 2) „дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь” [21: 1: 18]; **На [якого] бісового (чортового) батька** „навіщо, для чого” [21: 1: 18]; **у бісового (чортового, бісячого) батька** „для вираження незадоволення, роздратування, досади” [21: 1: 18]; **якого бісового батька (сина)** „для вираження обурення, незадоволення чиймись вчинками” [21: 1: 19]; **посилати до бісового батька** „різко висловлювати своє небажання спілкуватися з ким-небудь; лаятися” [21: 2: 679-680]; **Заробила Гапка бісового батька** [20: 588]; **к бісовій (чортовій, лихій, нечистій) матері** 1) „для вираження незадоволення, обурення, гніву”; 2) „для підсилення висловлюваного, дотла, нанівець неодмінно; 3) „для вираження небажання терпіти чиюсь присутність; геть, подалі звідси” [21: 1: 466 - 467]; **до бісової матері** „багато кого-, чого-небудь” [21: 1: 467]; **якої бісової (чортової, вражої) матері** „для вираження обурення, незадоволення діями, намірами когось” [21: 1: 467]; **до бісової мамі** „зовсім непридатне, недоброякісне, погане” [21: 1: 467]; **бісові (вражі, сучі, хрінові) діти** „уживається як лайливий чи добродушно-лайливий вислів, звертання” [20: 187; 21: 1: 250]; **бісова челядь** [20: 186]; **бісів син** „лайливе” [21: 2: 805]; **бісового сина дочка** [20: 620]; **Біс та його діти панують у світі** [20: 91]; **бісова (клята) баба** „для вираження здивування чи негативного ставлення до когось” [21: 1: 16]; **Чортова сатана, бісова!** [20: 187]. З вірою у плодючість і багаточисельність бісів пов'язані фраземи, у яких названа конкретна кількість бісів, причому всі числівники, що входять до складу цих ідіом мають магічні конотації: **[Нехай] сто бісів твоїй матері** [20: 158, 194]; **Хай тобі стонадцять бісів! (чортів)** [20: 193]; **кожен біс** „абсолютно кожний” [9: 8]. Гадаємо, що саме уявленням про величезну кількість бісів, зумовлену їх плодючістю, вмотивовні фраземи: **до біса** (чорта) 1) „багато”; 2) „дуже, занадто, надзвичайно” [21: 1: 32]; **з біса (чорта)** „дуже, вельми, занадто” [21: 1: 32-33]; **ні біса (чорта)** „нічого, зовсім нічого” [21: 2: 956].

8. Наявність душі: **бісова (чортова, проклята, окаянна, собача і т. ін.) душа** „лайливий вираз” [21: 1: 277]. Ця конотація закріпилася за словом *біс*, очевидно, у зв'язку з тим, що відповідний демоноперсонаж мислився здебільшого саме як аморфний дух.

Ідіом, які б відображали стосунки Бога і біса, зовсім мало. У джерелах, опрацьованих під час написання цієї розвідки, виявлено тільки одну паремію, що засвідчує їх непримиренний антагонізм: **Бог боговоє, а біс бісовоє** [Номис, 151].

Кілька паремій відображає уявлення українців про місце мешкання бісів:

а) гребля: **Вередує, як у греблі біс** [20: 152]; **Мутить, як під греблею біс** [20: 182] (**у греблі біс**) [5: 54];

б) вир: **Мутить, як біс у віру** [20: 182];

в) пекло: **Хоч [до біса] у пекло** „куди завгодно у найнебезпечніше місце” [21: 2: 610];

г) поле, відкритий, не зарослий деревами простір: *Його к лісу, а воно к бісу; Його тягни до ліса, а він лізе до біса* [20: 150]; *Єден дивиться до ліса, а другий до біса ; Єдно к лісу, друге к бісу* [20: 309].

Паремії та фраземи, компонентами яких є і *чорт*, і *біс*, відображають також цікаве співвідношення денотатів і сигніфікатів цих лексем:

а) повне ототожнення понять і відповідних персонажів, що відображено у варіантних одиницях, де слова *біс* і *чорт* взаємозамінні (див. приклади, наведені вище);

б) рівносильність за негативним потенціалом, але неоднаковість за деякими зовнішніми характеристиками чи функціями, які:

- протиставляються одне одному: *Наскочив чорт на біса* [20: 209], див. також вище прислів'я про колір біса і чорта;

- взаємодіють і допомагають одне одному *Чорт біса витягне із ліса* [20: 603]; *Чорт бісу потягає* [20: 358], а також ідіоми, подані вище.

Здійснений аналіз основної та конотативної семантики демономена *біс* довів, що внутрішня форма фразем (як одиниць мовного рівня) і паремій (як одиниць, які є проміжною ланкою між власне мовними явищами і фольклорними текстами) відображає більшість народних уявлень про біса як одного з головних демонів української нижчої міфології.

Буквальний зміст розглянутих стійких висловів з компонентом *біс* засвідчив, що біс, згідно з народними віруваннями, є насамперед безтілесною істотою, яка вкрай рідко, на відміну від інших демоноперсонажів, являється людині і в антропозооморфній подобі. Саме тому фразем і паремій, де змальовуються зовнішні ознаки біса досить мало. Зокрема, в нашому матеріалі відсутні вислови про наявність у біса хвоста, крил, ніг, копит, кігтів тощо; лише в одній фраземі йдеться про бісячі роги; з приводу бісової пащі заакцентовано на її зажерливості (довгий язик і зуби) і палючому подихові, але не згадано про звуки, які видає ця паща. Серед внутрішніх ознак біса, які нам вдалося відтворити за даними фразем і паремій і які не актуалізовані у словникових тлумаченнях про цю міфічну істоту, а тому можуть вважатися конотативними семами, є такі:

- здатність вселятися в людей і тварин і спричиняти їх неадекватну поведінку включно з божевільям;
- обізнаність у таємницях;
- хитрість;
- наявність душі;
- здатність до занять деякими людськими справами;
- однозначний антагонізм із Богом.

Якщо порівнювати функціонування лексем *біс* і *чорт* у фраземах і пареміях, то впадає в око, що в деяких випадках ці два слова виступають абсолютними синонімами (див. варіанти, де *чорт* і *біс* взаємозамінні, напр., *до чорта (до біса)*, у деяких – ідеографічними синонімами, коли обидва фігурують як гіпоніми до гіпероніма *демон* чи *нечиста сила*, причому вони можуть діяти як спільники (напр., *Чорт бісу потягає*) і мешкати в тих самих місцях (напр., у греблі, у пеклі тощо), а можуть протистояти один одному (напр., *Наскочив чорт на біса*) і мати різні місця проживання (напр., біс у жодному з досліджених висловів не має стосунку до лісу, дерев, гір чи провалів). Цікаво, що біс назагал мислиться істотою, небезпечнішою за чорта, серед його рис практично нема жодної з позитивним забарвленням (натомість у чорта є кілька – спритність, жвавність, творчий потенціал, навіть і смертність) і

кількість фразем зі словом *біс*, які вживаються у позитивних контекстах, мінімальна (11 од.). Врешті сукупне число стійких виразів з компонентом *біс* є значно менше, ніж число ідіом зі словом *чорт* (101 од. проти понад 340 од.). На це може бути дві причини:

- ширша семантика іменника *чорт* як домінанти синонімного гнізда;
- сильніша порівняно зі словом *чорт* табуїзованість лексеми *біс*, з огляду на більшу небезпеку, яку, згідно з народними уявленнями, становить названий демоноперсонаж для людей та інших істот.

1. Авксентьев Л. Сучасна українська мова. Фразеологія / Леонід Авксентьев. – Харків : Вища шк., 1988. – 134 с.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Георгій Булашев. – Київ : Довіра, 1992. – 415 с.
3. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія укладена Я. Ф. Головацьким. – Київ : Довіра, 1991. – 94 с.
4. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – Київ : Либідь, 2005. – 664 с.
5. Галицькі приповідки і загадки. Зібрані Григорієм Ількевичем / [ред. Н. Бічуя] – Репринтне вид. – Львів : Вид-во Львівського національного ун-ту імені Івана Франка, 2003. – 124, X с. – Вих. дані першого видання: Відень : Напечатано черенками о. о. Мехитаристів, 1841.
6. Гнатюк В. Нарис української міфології / Володимир Гнатюк. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. – 264 с.
7. Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків / Володимир Гнатюк // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – Київ : Либідь, 1991. – С. 383–406.
8. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору : монографія / Віктор Давидюк. – Луцьк : Волинська книга, 2007. – 324 с.
9. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення / Мар'ян Демський. – Львів : Просвіта, 1994. – 64 с.
10. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука] – Київ : Наукова думка, 1982. – Т. 1.
11. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
12. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : нариси / Віталій Жайворонок. – Київ : Довіра, 2007. – 262 с.
13. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. – Київ : АТ „Обереги”, 1992. – 424 с.
14. Костомаров Н. Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народною поэзією / Николай Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія : вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – Київ : Либідь, 1994. – С. 257–279.
15. Милорадович В. Заметки о малорусской демонологии / Василий Милорадович // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – Київ : Либідь, 1991. – С. 407–497.
16. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – Київ : АТ «Обереги», 1992. – 87 с.
17. Потебня А. Эстетика и поэтика / Александр Афанасьевич Потебня. – Москва : Искусство, 1976. – 616 с.
18. Словник української мови : в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – Київ : Наук. думка, 1971. – Т. 1.
19. Тяпкіна Н. Демонологічна лексика української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Тяпкіна ; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2006. – 19 с.

20. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад. М. Номис ; [упоряд., приміт. та вступна стаття М. М. Пазяка]. – Київ : Либідь, 1993. – 768 с.
21. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.] ; [за ред. Л. С. Паламарчук]. – Київ : Наукова думка, 1993. – Кн. 1-2.
22. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник / Наталія Хобзей ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2002. – 216 с.
23. Чубинський П. Ангели на сходах неба: народні повір'я та забобони / Павло Чубинський. – Київ, 1992. – 52 с.
24. Чубинський П. Мудрість віків : українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського / Павло Чубинський. – Київ : Мистецтво, 1995. – Кн. 1. – 224 с.
25. Якимович-Чапран Д. Лінгвокультурні конотації українських демономенів (на матеріалі лексеми *чорт*) / Дарія Якимович-Чапран // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – Вип. 4. – С. 118–131.
26. Як бабуся болотяника перехитрувала // Калиточка : українські народні казки. – Київ : Веселка, 1974. – С. 149–153.

**LINGUISTIC AND CULTURAL CONNOTATIONS
OF THE DEMONOMEN “*БІС*”
(BASED ON UKRAINIAN IDIOMS, PROVERBS AND SAYINGS)**

Daria Yakymovych-Chapran

The article is devoted to revealing the linguistic and cultural connotations of the lexeme “*біс*,” fixed in the content of Ukrainian idioms, proverbs and sayings. On the basis of the analysis of 101 staunch expressions with the component “*біс*,” the following connotative meanings of the particular denomination were discovered: spotted or red color, jaws with big teeth and hot breath, an angry intent look, absolute maliciousness and the capacity of possessing people or animals. The micro contexts of the idioms show that “*біс*” and “*чорт*” could be identified or considered as allied concepts, which sometimes interact and sometimes stand against each other.

Key words: connotation, demonomen, idiom, proverb, saying, interior form, linguistic country studies

**ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ КОННОТАЦИИ ДЕМОНОМЕНА *БИС* (НА
МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И ПАРЕМИЙ)**

Дарья Якимович-Чапран

Выявлены лингвокультурные коннотации лексемы *біс*, мотивирующие внутреннюю форму украинских фразеологизмов и паремий, а также глагольных и именных дериватов с корнем *біс*-. На основании анализа 101 стойкого выражения выделены такие коннотативные характеристики данного демономена: рябая или рыжая масть, зубастая, жарко дышащая пасть, недобрый зоркий взгляд, особая опасность для земных существ, обусловленная злобностью (по преимуществу абсолютной) и умением вселяться в людей и животных. Микроконтексты идиом показывают, что понятия «*бес*» и «*черт*» могли отождествляться либо рассматривались как родственные - иногда взаимодействующие, иногда противостоящие друг другу.

Ключевые слова: коннотация, демономен, фразеологизм, паремия, внутренняя форма, лингвострановедение.

Стаття надійшла до редколегії 1.03.2012

Прийнята до друку 2.04.2012